

УДК 338.439.4

Тетяна Устік

Tetyana Ustik

Олександр Помаз

Oleksandr Pomaz

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РЕГУЛЮВАННЯ ОБСЯГІВ ВИРОБНИЦТВА ТА ЯКОСТІ МОЛОЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

PROBLEMS AND PROSPECTS OF REGULATION OF MILK PRODUCTION VOLUMES AND QUALITY

У статті досліджено питання регулювання безпеки продуктів харчування, обґрунтовано чинники впливу на їх якість. Розглянуто аспекти виробництва молочної продукції у великотоварному виробництві, а також виробництво молочної сировини в домогосподарствах населення. Прیدілено увагу стану якості й безпеки молочної сировини, що виробляється в особистих підсобних господарствах населення. Обґрунтовано шляхи поліпшення виробництва молока в домогосподарствах за допомогою кооперації товаровиробників.

Ключові слова: безпека харчових продуктів, управління якістю харчових продуктів, молоко, молочна сировина, особисті підсобні господарства, кооперація, сільські території.

In the article the problem of food safety regulation is investigated, factors of influence on its quality are substantiated. The aspects of dairy production in large commodity production and the production of raw milk in population households are considered. The attention is paid to the quality and safety of raw milk from personal subsidiary plots of population. The ways to improve milk production in households through producers' cooperation are grounded.

Keywords: food safety, food quality control, milk, raw milk, personal subsidiary plots, cooperation, rural areas.

Постановка проблеми. З насиченням ринку різноманітною продукцією, розвитком ринкових відносин, ускладненням запитів та вимог споживачів питання якості продуктів харчування набувають все більшої актуальності. Проблема ускладнюється тим, що вітчизняний споживач у сучасних умовах все менше довіряє якості та безпеці продуктів харчування, які реалізуються на українському ринку. Крім того, проблема якості продукції є набагато ширшою, ніж прийнято вважати. Не секрет, що якість та безпечність продуктів харчування впливає на соціальну активність населення, рівень і тривалість життя, на демографічний аспект існування та інші вагомні показники якості життя та здоров'я нації.

Одним із важливих елементів продовольчого ринку країни є ринок молока та молочної продукції, який являє собою систему товарно-грошових відносин між економічно відособленими виробниками молочної сировини, переробними підприємствами і споживачами, що охоплює весь суспільний відтворювальний процес, включаючи виробництво, розподіл, обмін і споживання з метою щоденного забезпечення найважливішими продуктами харчування та одержання (очікуваного) доходу всіма операторами ринку.

Отже, суть постановки проблеми полягає в тому, щоб на основі результатів дослідження соціально-побутового стану виробників молока запропонувати конкретні напрями щодо підвищення ефективності виробництва та якості молока.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем регулювання обсягів виробництва і безпеки харчових продуктів приділено значну увагу в наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених за такими галузями наукової діяльності, як охорона здоров'я, економіка природокористування та охорона навколишнього середовища, генна інженерія, хімія, біологія, право та інші. Значний внесок у дослідження проблем безпеки харчових продуктів з перелічених напрямків зробили Бондарчук В. М., Донченко Л. В., Драчева П., Канцевич С. І. [7], Корецький М. Х., Крисанов Д. Ф. [8, 9], Попов Н. П., Проданчук М. Г., Саблук П. Т. [4], Скидан О. В., Шишков Н. А., Фелленберг Г., Якобз Б. та інші.

Метою дослідження є аналіз проблем регулювання обсягів виробництва та безпеки молочної продукції, дослідження факторів, що обумовлюють їх виникнення, а також визначення пріоритетних напрямів розвитку молочної галузі взагалі і заходів з покращення якості молока зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з головних вимог, яку нині висувають вітчизняні споживачі до продуктів харчування, є їх якість та безпечність. Ця вимога є небезпідставною. Проведені в останні роки Держспоживстандартом України лабораторні дослідження та перевірки харчової продукції, яка реалізується на вітчизняних продовольчих ринках, засвідчили, що її якість та безпечність досить часто є незадовільними. Узагальнюючи результати проведених перевірок, необхідно звернути увагу на найбільш типові виявлені проблеми, зокрема [8, 9]:

– від третини до половини і навіть більше обсягу перевіреної харчової продукції вилучалося з реалізації в торговій мережі в останні роки внаслідок виявлення різних порушень у ланцюзі «виробництво сировини → її перероблення та випуск готової продукції → зберігання на складах → поставка в торгову мережу → реалізація → споживання» на передостанньому етапі;

– найбільш недоброякісною (близько 60 % від обсягів перевіреної) виявилася м'ясна продукція внаслідок недотримання вимог нормативних документів щодо рецептури виробів, заміни натуральної м'ясної сировини іншими супутніми матеріалами (емульсія, соєвий білок, борошно, субпродукти) та складниками штучного походження, різноманітними харчовими добавками, а в останні роки нерідко також генетично модифікованою соєю тощо;

– при виробництві молочних продуктів досить часто використовувалися рослинні жири, зокрема пальмова олія, додавалося сухе молоко та інші інгредієнти, що призводило до випуску фальсифікованої молочної та молочнокислої продукції.

У зв'язку з таким станом справ в Україні йде процес створення єдиного компетентного органу, який відповідатиме за якість і безпечність харчових продуктів [2].

Впровадження нової моделі контролю якості харчових продуктів передбачено законопроектом «Про безпечність та якість харчових продуктів», прийняття якого було відстрочено до 2015 року [5]. Вищезазначений закон, який стане основним у цій царині, передбачає ряд істотних змін. Зокрема, продовжиться процес гармонізації національного законодавства до вимог Європейського Союзу, що необхідно для ратифікації угоди про зону вільної торгівлі. Також відбудеться спрощення дозвільної системи шляхом скасування необхідності отримання дозвільних документів, які не впливають на безпечність харчових продуктів. Відповідальність за кінцевий результат буде нести виробник. Кожний виробник зобов'язаний сам вибудувати власний ланцюг контролю за продукцією, а вже потім до нього залучається ветеринарна служба, яка контролює найбільш проблемні питання [7].

Відповідно до постанови КМУ № 36 «Про реалізацію статей 6, 44 та 46 Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів» зазначено перелік харчових продуктів, які звичайно становлять високий ризик для здоров'я людей. На першому місці в зазначеному переліку є молоко та молочні продукти, потім – м'ясо та м'ясні продукти, яйця та продукція, вироблена з яєць, риба, рибні продукти та інші продукти моря, кулінарні вироби, кондитерські вироби з кремом, пресерви, продукти дитячого харчування, продукція дитячих молочних кухонь [12].

Якщо сконцентрувати увагу на виробництві і реалізації молока та молочних продуктів в Україні, слід відзначити, що ця сфера характеризується рядом серйозних проблем, зокрема значним скороченням поголів'я корів у господарствах усіх категорій (рис. 1), зниженням обсягів виробництва молока (рис. 2), нестабільністю цін на продукцію (на жаль, в гіршу сторону для виробників сировини) (рис. 3), зменшенням рівня платоспроможного попиту та, відповідно, кількості споживання молокопродуктів [4].

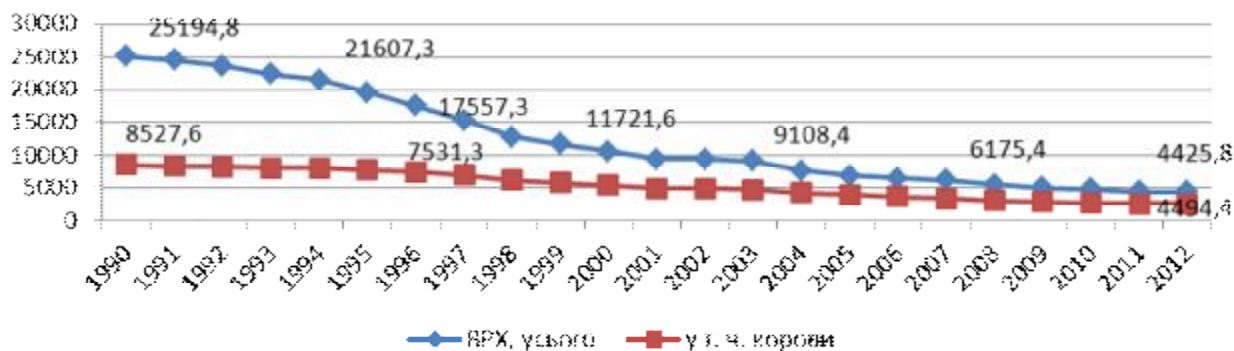

Рис. 1. Динаміка зміни чисельності поголів'я ВРХ та корів у всіх категоріях господарств (поголів'я худоби на 1 січня, тис. голів) (за даними Державної служби статистики України [3])

За період з вересня 2011 р. по вересень 2012 р. продовжувалося зростання закупівельних цін на молоко, зумовлене здебільшого сезонністю: зменшення обсягів виробництва сировинного молока змушує виробників піднімати ціну.

Додатковим драйвером послугувала Постанова Кабінету Міністрів України № 807 від 22 серпня 2012 року, згідно з якою встановлено мінімальну закупівельну ціну на молоко II гатунку на рівні 2,2 грн/кг. З урахуванням того, що молоко низької якості потребує більших витрат на переробку і ціна на нього значно зросла, підвищився попит на більш якісне молоко. За результатом вересня, середня ціна на молоко від сільськогосподарських підприємств зросла до 2,9-3,00 грн/кг.

Щодо середньозваженої ціни на молоко від господарств АВМ (Асоціації виробників молока – прим. автора), то вона в середньому становила 3,2 грн/кг.

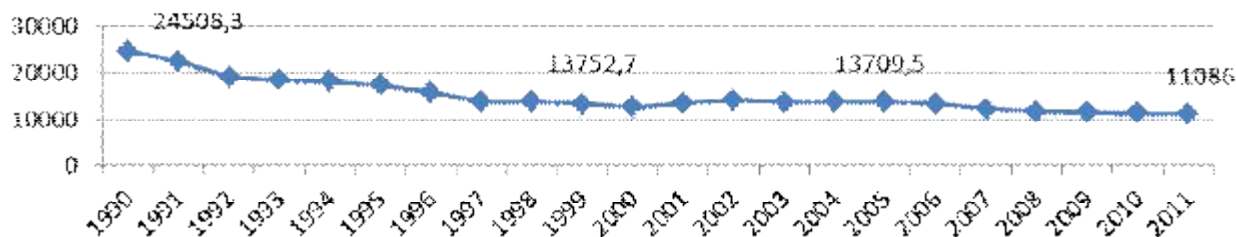

Рис. 2. Динаміка зміни виробництва молока (тис. т) в усіх категоріях господарств (за даними Державної служби статистики України [3])

Отже, можна зробити висновок, що найбільший прибуток від виробництва молока мають підприємства, які є членами Асоціації виробників молока, а отже, мають достатній рівень забезпечення необхідними виробничими ресурсами та інформаційно-консультаційним забезпеченням в цій галузі. За найнижчою ціною змушені реалізовувати свою продукцію виробники молочної сировини в присадибних господарствах.

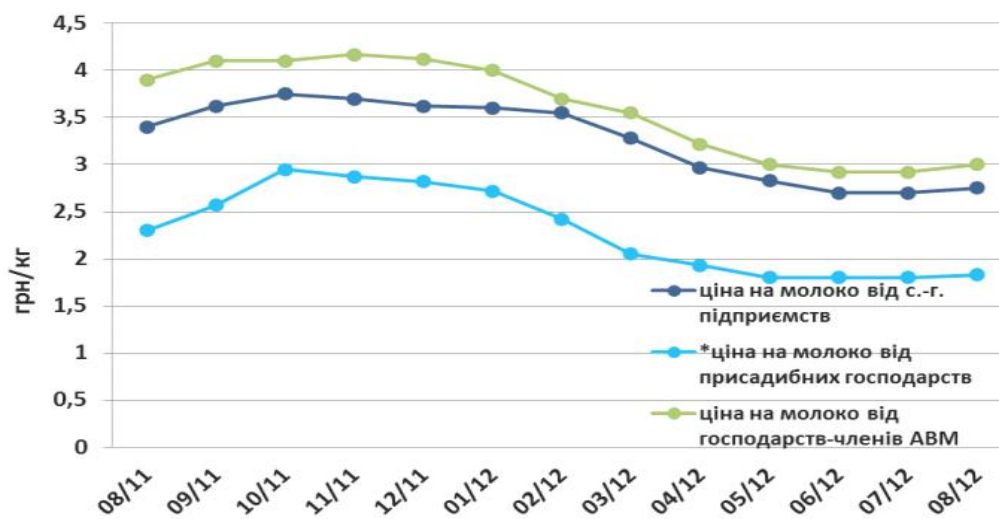

Рис. 3. Динаміка зміни цін на молочну сировину від різних товаровиробників (за даними інформаційно-аналітичного порталу milkua.info [6])

Також слід зазначити, що у 2012 році на вітчизняні молокопереробні підприємства надійшло 4,8 млн тонн молока, в тому числі 2,5 млн тонн від сільськогосподарських підприємств і 2,3 млн тонн – від присадибних господарств. Про це заявив Голова ради директорів Співки молочних підприємств України Вадим Чагаровський під час прес-конференції, присвяченої підсумкам та перспективам розвитку молочної галузі, яка була організована АВМ України та консалтинговою компанією «Дикун».

Він підкреслив, що всі попередні роки на переробку надходило більше молока від присадибних господарств, ніж від сільгоспідприємств. Зміна структури молока у переробці пояснюється тим, що в минулому році кількість молока, виробленого сільськогосподарськими підприємствами, зросла на

13,1 % порівняно з минулим роком. В той же час виробництво молока у присадибних господарствах зросло лише на 0,1 %. Таким чином, виробництво молока в усіх видах господарств збільшилося на 2,7 % і згідно з офіційною статистикою становить 11,3 млн тонн [1].

За словами президента Асоціації виробників молока Андрія Дикуну, існує кілька причин суттєвого збільшення виробництва «промислового» молока в минулому році. Одна з них – сучасні технології, які дозволяють отримувати річні надой в розмірі 8 тис. кг від корови. Це означає, що цілий ряд господарств отримують надой в розрахунку на одну корову удвічі більші, ніж в середньому по ринку (4 тис. кг на рік). Інший фактор – цілий ряд нових молочнотоварних комплексів, які були відкриті в 2012 році [1].

Отже, простежується певна тенденція щодо покращення виробництва молока у великотоварних молочних комплексах та його якісних характеристик, але все ще близько 50 % всього молока, що потрапляє до переробних підприємств, виробляється в особистих підсобних господарствах. Для того щоб охарактеризувати стан виробництва молока в ОПГ населення, звернемося до результатів дослідження, проведеного спеціалістами Сумського національного аграрного університету в рамках спільного проекту з Продовольчою і сільськогосподарською Організацією Об'єднаних Націй (ФАО) протягом 2010–2011 років [10].

В Проекті брали участь виробники молока в ОПГ населення трьох районів Сумської області. Робоча група збрала аналітичні дані щодо технології виробництва і збереження молока в особистих підсобних господарствах населення. На базі сертифікованої лабораторії проаналізовано стан кормової бази та показники якості молока, що виробляють у господарствах цієї категорії (рис. 4).

Результати досліджень свідчать, що молоко найвищої якості виробляють лише 7 % ОПГ населення, першого та другого гатунку – 61 та 30 % відповідно, а також молоко, яке взагалі непридатне до переробки, здають 2 % товаровиробників.

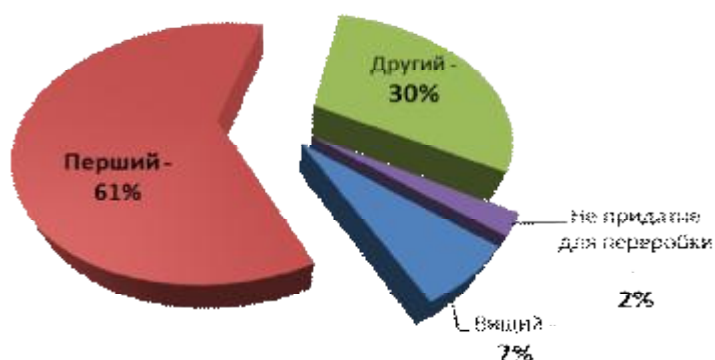

Рис. 4. Показники якості молока, що виробляють особисті підсобні господарства населення

Слід також звернути увагу на рівень забезпечення виробничими ресурсами таких товаровиробників (рис. 5).

Рис. 5. Рівень забезпечення виробничими ресурсами особистих підсобних господарств населення

Характеризуючи отримані результати проведених досліджень щодо рівня забезпеченості особистих підсобних господарств населення виробничими засобами, слід зазначити, що 55 % з них взагалі не використовують ніяких засобів малої механізації та обслуговуючого обладнання для виробництва молока. А, отже, таке виробництво є вкрай фізично важким, і, що ще головніше, якість отриманої молочної сировини буде завжди нижчою. Цікаво, що у розвинених країнах Європи молоко, видосне руками у відро, узагалі вважається непридатним до вживання людиною [11].

На класність молока впливають два важливі чинники – це кількість соматичних клітин і кількість мезофільних аеробних та факультативно-анаеробних мікроорганізмів у його вмісті. На жаль, якість молока від господарств населення кардинально погіршується за показником бактеріального обміненія, на який впливають:

- низький санітарно-гігієнічний стан утримання корови,
- практично повна відсутність засобів гігієни вимені,
- тривалий термін зберігання молока за неможливості його швидкого охолодження,
- випадки здавання молока від хворих тварин,
- недостатній рівень ветеринарного нагляду за тваринами тощо.

Вартим уваги є факт, що в середньому домогосподарство витрачає близько 10700 грн. на утримання однієї корови в рік, значну частку витрат становлять корми (31 %) та затрати праці (34 %). При цьому масова частка концентрованих кормів власного виробництва становить лише 15 %, а зелених кормів в ОПГ заготовлюється 56 %. Відповідно, 85 та 44 % цих кормів домогосподарства закупають у великих виробників, що ще збільшує витратну частину для приватного товаровиробника.

Слід зазначити, що на сьогодні основним мотивом утримання корови в особистому підсобному господарстві є отримання високоякісних продуктів харчування для власної родини, а також додатковий прибуток від реалізації молока молокопереробним підприємствам чи на місцевому ринку. Але необхідно нагадати, що з 1 січня 2015 року вступає в дію заборона СОТ щодо обігу необробленого молока та сиру домашнього на агропродовольчих ринках. Норми цього закону постійно, після вступу України в СОТ, відстрочувалися.

Враховуючи все вищезазначене, можна з впевненістю стверджувати, що виробництво молока в ОПГ населення в недалекій перспективі повинне зазнати кардинальних змін. Перспективним напрямком є створення молочарських обслуговуючих кооперативів. Об'єднавшись у такий обслуговуючий кооператив, виробники молока вирішили б декілька стратегічних задач: по-перше, питання механізації виробництва – кооператив може надавати вичерпний перелік послуг для своїх учасників, по-друге, контроль якості молочної сировини – в кооперативі напрацьовується контроль показника якості, а також відповідальність його членів за недотримання прийнятих умов виробництва, по-третє, кооператив є юридичною особою, а отже, має всі права для реалізації своєї продукції за більшими цінами на молокопереробні підприємства, ніж окремі товаровиробники, а також інші переваги гуртового (кооперативного) виробництва молочної сировини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Доступ до різноманітних безпечних і здорових харчових продуктів є одним із основних прав людини та необхідною передумовою охорони і зміцнення її здоров'я. Вирішення цієї проблеми потребує удосконалення державної політики у сфері якості та безпеки продовольства, особливо у контексті інтеграції України до європейського економічного співтовариства.

Забезпечення якісних характеристик і безпечності молока та молочної продукції в Україні є питанням національного рівня, проте ця сфера є досить проблемною. З одного боку, великотоварне виробництво збільшує свої потужності, підвищує якість своєї сировини. З'являються асоціації великих товаровиробників, які надають комплексну підтримку для своїх учасників і гарантують більшу якість та вищий рівень безпеки їх продукції. З другого боку, значний відсоток виробників молочної сировини становлять особисті підсобні господарства населення, які поки що не здатні забезпечити належний рівень продуктивності та якості своєї продукції. Однак їх діяльність у жодному разі не можна ігнорувати, оскільки виробництво молока та молочної сировини для ОПГ населення є однією з основних можливостей покращення свого соціально-економічного становища, а відповідно, і розвитку сільських територій.

Перспективами подальших пошуків є удосконалення механізму управління безпечністю та якістю продовольчої продукції з урахуванням європейських вимог та вітчизняних регіональних соціальних і еколого-економічних особливостей розвитку сільських територій.

Список використаної літератури

1. В 2012-му році обсяги «промислового» молока у переробці вперше перевищили обсяги молока від присадибних господарств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://avm-ua.org/index.php?action=avmnews&id=653>
2. В Україні створюється єдиний орган з безпеки харчових продуктів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/ukr/top/show/v-ukraine-sozdaetsya-edinyu-organ-po-bezopasnosti-pishchevuh-04052012220700>
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Економіка виробництва молока і молочної продукції в Україні : [монографія / за ред. П. Т. Саблука і В. І. Бойка]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 340 с.
5. Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23.12.1997 р. №771/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр>
6. Інформаційно-аналітичний портал про молоко і молочне скотарство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.milkua.info>
7. Канцевич С. І. Підвищення економічної ефективності виробництва молока / С. І. Канцевич // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С. 23–28.
8. Крисанов Д. Ф. Детермінанти якості й безпечності харчової продукції та мінімізація впливу факторів ризику / Д. Ф. Крисанов // Продуктивні сили і регіональна економіка : зб. наук. праць : у 2 ч. / РВПС України НАН України. – Ч. 1. – К., 2008. – С. 249–261.
9. Крисанов Д. Ф. Якість і безпечність харчової продукції / Д. Ф. Крисанов // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 3. – С. 103–119.
10. Ладика В. Реалії виробництва молока в приватному секторі / В. Ладика, Л. Калачевська, С. Гужвенко // Пропозиція. – 2011. – № 9. – С. 120–122.
11. Менеджмент і маркетинг: навч. посіб. / [В. І. Перебийніс, Л. М. Бойко, В. В. Писаренко та ін.]; за ред. В. І. Перебийніса. – Полтава : ФОП Говоров С. В., 2007. – 344 с.
12. Постанова КМУ України «Про реалізацію статей 6, 44 та 46 Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 27 грудня 2012 року №36 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.41888.0>

Стаття надійшла до редакції 25.04.2013.

Відомості про авторів

Т. В. Устік, кандидат економічних наук, доцент, Сумський національний аграрний університет.

О. М. Помаз, кандидат економічних наук, доцент, Полтавська державна аграрна академія.